ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ-Ο Παπαγιώργης για τον Παπαδιαμάντη

Σταυρούλα Παπασπύρου
17.10.2020 |LIFO

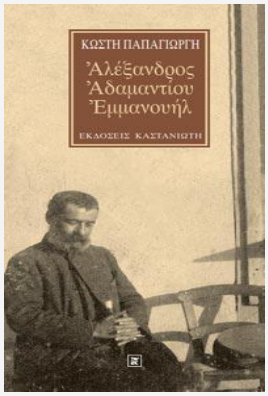
Πριν καταπιαστεί ο Παπαγιώργης με την προσωπικότητα και το έργο του Σκιαθίτη συγγραφέα, σκιαγραφεί την εποχή του, το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έζησε και έγραψε.

«ΟΙ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΡΩΣΤΟΙ καταφεύγουν συχνά στην Αγία Γραφή και μερικοί Έλληνες στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Καθώς ο ελληνικός κόσμος χαλαρώνει στην ασφυκτικά αναπαυτική αγκαλιά της φανταστικής ευρωπαϊκής κοινότητας, αυτού του πολυσυλλεκτικού κατασκευάσματος που στηρίζεται στην αναγκαιότητα της οικονομίας κι όχι εκείνη του συναισθήματος, ο Παπαδιαμάντης θα έπρεπε να απομακρύνεται και να χάνεται από τα μάτια μας. Κι όμως λάμπει περισσότερο από ποτέ κι αυτό συμβαίνει παρά τη θέλησή μας· η παρουσία του αφήνει ένα ανεξίτηλο χνάρι»...

Αυτό, ανάμεσα σε άλλα, έγραφε ο Χρήστος Βακαλόπουλος (1956-1993) σε ένα από τα τελευταία κείμενά του, προτρέποντάς μας «να πλησιάσουμε εμείς τον Παπαδιαμάντη και όχι να προσπαθήσουμε να τον φέρουμε στα μέτρα μας». Αυτό επιχείρησε και ο Κωστής Παπαγιώργης (1947-2914) στο «Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ» και δεν είναι τυχαίο ότι ολοκλήρωνε το βιβλίο του μνημονεύοντας τον Βακαλόπουλο.

Διαβάζοντας το «Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ», ο σημερινός αναγνώστης, ο τόσο αποξενωμένος από τον κόσμο του Σκιαθίτη, δεν καλύπτει μόνο κενά της παιδείας του. Ανακαλύπτει κάτι άκρως συκοφαντημένο: την ελληνική ψυχή.

Πώς όμως να πλησιάσουμε τον Παπαδιαμάντη, αν πρώτα δεν κατανοήσουμε ποιοι είμαστε εμείς; Πώς να καταλάβουμε τον παπαδιαμαντικό κόσμο (έναν κόσμο θρησκευόμενο κι ευάλωτο, πεπεισμένο ότι όλα τα κακά έρχονται απ' έξω), πώς να εξηγήσουμε την προσήλωση του συγγραφέα στη μικρή νησιωτική κοινότητα (όπου συνωστίζονται ένα σωρό ναυάγια της ζωής), πώς ν' ανοίξουμε το θησαυροφυλάκιο της γλώσσας του (όπου τ' αρχαία, τα βυζαντινά και τα νέα ελληνικά αφομοιώνονται αρμονικά), αν δεν γνωρίζουμε ποια είναι η ιστορία μας, ποια η καταγωγή μας, ποια τα ιδεολογήματα που μας ακολουθούν μέχρι σήμερα;

Κωστής Παπαγιώργης: «Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ» (Καστανιώτης, 1997)

Να κάτι ακόμα που δεν είναι τυχαίο: προτού καταπιαστεί ο Παπαγιώργης με την προσωπικότητα και το έργο του Σκιαθίτη συγγραφέα, σκιαγραφεί την εποχή του, το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έζησε και έγραψε. Είναι τα χρόνια που ακολουθούν την Επανάσταση του '21. Η εποχή που το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, με την... ευγενική βοήθεια της Δύσης, εφευρίσκει την Ιστορία του. Αναζητά τις ρίζες του στην αρχαία Ελλάδα, παρακάμπτοντας την ύπαρξη του απίθανου βυζαντινο-οθωμανο-βαλκανικού αμαλγάματος που έχει σχηματιστεί στη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου, και παράλληλα ξεπλένει τη γλώσσα του από τις προσμείξεις και τις νοθεύσεις των προηγούμενων αιώνων. Η στάση του Παπαδιαμάντη είναι σαφής: ανάμεσα στους υποστηρικτές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και της εθνικής αναγέννησης από τη μια, και τους υποστηρικτές της συσπείρωσης κάτω από τις φτερούγες της Ορθοδοξίας από την άλλη, έχει διαλέξει να πορευτεί με τους δεύτερους.

Ο Παπαδιαμάντης, ωστόσο, όπως θυμίζει ο Παπαγιώργης, δεν θα αναφερθεί ποτέ ούτε στην Πόλη, ούτε στο Πατριαρχείο, ούτε στην Επανάσταση. Προσηλώνεται στη μικρή κοινότητα της πατρίδας του, αναζητώντας εκεί το αυθεντικό ήθος και τη γνήσια θρησκευτικότητα. Καταγράφει την τραχύτητα των ηθών, απολαμβάνοντας σε όλες της τις εκφάνσεις την ανθρώπινη ατέλεια. Κι όλα αυτά μ' έναν τρόπο που δεν αφήνει καμιά γλώσσα παραγκωνισμένη. «Γράφοντας για οικεία καθημερινά πρόσωπα σε μια γλώσσα που τους ήταν ανοίκεια και ακαταλαβίστικη, στην πραγματικότητα απευθυνόταν όχι μόνο στους ίδιους τους Σκιαθίτες, αλλά σε άλλους, στο εγγράμματο κοινό της Αθήνας και του εν γένει Ελληνισμού» σημειώνει ο Παπαγιώργης. Αντλεί το υλικό του απ' τις καρδιές των ηττημένων, των δειλών, των άπραγων, των αλκοολικών, των «ξεχωρισμένων» από τον κόσμο, και ταυτόχρονα νιώθει με τη σειρά του παρείσακτος, «ένας λογοτεχνικός προδότης που κάνει βούκινο τις ιστορίες του χωριού»...

Τα παιδικά χρόνια του Παπαδιαμάντη, οι αδυναμίες και τα πάθη του, οι πρώτες συγγραφικές του απόπειρες, το πέρασμά του από το μυθιστόρημα στο διήγημα, η πινακοθήκη των ηρώων του, η αντιμετώπιση που είχε το έργο του («όταν ένας συγγραφέας είναι πραγματικά μεγάλος, τόσο που να μη χωρά στα όρια της εποχής, είναι συναρπαστικό πόσο ερεθίζει τη μικρόνοια και τη στενοκεφαλιά»), το αδιέξοδο της μετάφρασής του, όχι μόνο στα νεοελληνικά αλλά και σε άλλες γλώσσες, η σχέση του με το Κακό (όπως διαγράφεται μέσα από τη «Φόνισσα»), όλα έχουν τη θέση τους στο μεστό και εξομολογητικό –όπως όλα του- δοκίμιο του Παπαγιώργη. Διαβάζοντας το «Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ», ο σημερινός αναγνώστης, ο τόσο αποξενωμένος από τον κόσμο του Σκιαθίτη, δεν καλύπτει μόνο κενά της παιδείας του. Ανακαλύπτει κάτι άκρως συκοφαντημένο: την ελληνική ψυχή.

<u>Ο πιο σοβαρός άνθρωπος που έζησε σε αυτόν τον τόπο, είχε όλα τα χαρακτηριστικά του κομπλεξικού</u>
Από τον Κωστή Παπαγιώργη
3.1.2016 |

Πολλοί είναι οι τρόποι για να οξύνει κανείς την ανθρωπογνωσία του μέσα στον νεοελληνικό βίο, αλλά η μελέτη της λέξης «κομπλεξικός» κρατάει τα σκήπτρα. Από τη μαθητική ηλικία κιόλας, η χρήση του όρου ισοδυναμεί με επίδειξη ταυτότητας.

«Ρε..., μιλάμε για κομπλεξάρα, ούτε νερό δεν μπορεί να πιει!»

Ο Παπαδιαμάντης με τον Βλαχογιάννη στη Δεξαμενή, το 1908.

Η κατηγοριοποίηση είναι προφανής. Από τη μια οι ξεσκολισμένοι, αυτοί που δεν κωλώνουν, δε μασάνε, δεν τους τη βγαίνει κανένας, και από την άλλη οι αδικογεννημένοι, οι σκουντούφληδες και μουντζωμένοι. Ο ασυμπλεγμάτιστος είναι «μορφή, όλα τα σφάζει / όλα τα μαχαιρώνει· σε αγοράζει στο πιτς φιτίλι, γεννήθηκε τετραπέρατος· αντίθετα, ο έρμος ο κομπλεξικός πάει τοίχο τοίχο, αν κερδίσει ποτέ κερδίζει μόνο στο λήγοντα, στην πρόσθεση ξεχνάει το μηδέν, τέλος πάντων μαζεύει τα καρφοπέταλα των άλλων.

Διόλου περίεργο ότι η λέξη στα καθ' ημάς απέβη σταθερό νόμισμα τις τελευταίες δεκαετίες, που ο τόπος γνώρισε μια προφανή αλλαγή ταχύτητας. Η κοινωνία άνοιξε, κατά το κοινώς λεγόμενο, νέα κίνητρα και νέες ελευθερίες κυκλοφόρησαν, οπότε ο παραδοσιακός ανοιχτομάτης οπλίστηκε με μοντέρνο ρητορικό οπλισμό. Αν δεν δηλώσω μόνος μου την υπεροχή και τη διαφορά, ποιος θα τη δηλώσει; Το χάλι του άλλου με μεταμορφώνει αυτομάτως σε προνομιούχο - καιρός λοιπόν να ξαναμοιράσουμε τις θέσεις στην κοινωνική κλίμακα.

Ο Παπαδιαμάντης -ο πιο σοβαρός άνδρας που έζησε σε αυτό τον τόπο- παρουσίαζε όλα τα συμπτώματα του κομπλεξικού (ντροπαλός, δειλός μέχρι παρεξηγήσεως, άγευστος γυναικών, πένης και με εμφάνιση ζητιάνου - ούτε στην εφημερίδα που εργαζόταν δεν είχε το θάρρος να εισέλθει). Πώς να τον συγκρίνουμε με τα φοβερά ξεφτέρια της εποχής; Εντούτοις αυτός ο σκιαγμένος νησιώτης βρήκε μέσα του λίθους για να χτίσει κάποιο θεμέλιο για το ανερμάτιστο νεοελληνικό αίσθημα.

Κόμπο κόμπο, όλη του η χαμένη ζωή μεταβλήθηκε σε έναν ιδρυτικό ψίθυρο· από μόνος του, πεινώντας και διψώντας μέσα στη βαβυλωνιακή Αθήνα, συνέλαβε μια συνταγματική τάξη παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος....

Είναι γεγονός ότι το σύμπλεγμα προκαλεί κοινωνικό τρόμο. *Δείρε με μπορεί να γιάνω* -έλεγαν παλιά- *αν με βρίσεις θα πεθάνω*. Πράγματι, ο συμπλεγματικός εν ακαρεί -με το άκουσμα της λέξης- υποβιβάζεται στην περιφρονητέα συνομοταξία των κατώτερων. Άρα οι κοινωνικές ανάγκες, εκτός από την παθητική φωνή (*κομπλεξάρομαι*), δικαιολογημένα πλούτισαν το ρήμα και με ενεργητική εκφορά: *κομπλεξάρω*.

Η ετυμολογία της λέξης πάντως φθέγγεται διαφορετικά. Αγγλιστί το κόμπλεξ δηλώνει «εναγκαλισμό», *complector* (λατ.) σημαίνει «περιβάλλω, αγκαλιάζω», ενώ λατινιστί επίσης το *-plico* υποσημαίνει «πλέκω» και «διπλώνω». Ουσιαστικά αυτό νομίζει ότι ψυχανεμίζεται και η ψυχολογία του δρόμου. Κάτι άσχημο έχει τυλίξει τον κομπλεξικό, εκ γενετής υποφέρει από ένα πλέγμα ανεπάρκειας και αναξιότητας. Αλλά αν ο ψυχισμός δομείται από ένα σύνολο παραστάσεων και αναμνήσεων που δεν του επιτρέπουν να έχει «φυσιολογική» συμπεριφορά, αυτή η εσωτερική παγίδα ενδέχεται να οδηγήσει σε εκρήξεις τρομερής ισχύος.

Ως γνωστόν ο Παπαδιαμάντης -ο πιο σοβαρός άνδρας που έζησε σε αυτό τον τόπο- παρουσίαζε όλα τα συμπτώματα του κομπλεξικού (ντροπαλός, δειλός μέχρι παρεξηγήσεως, άγευστος γυναικών, πένης και με εμφάνιση ζητιάνου - ούτε στην εφημερίδα που εργαζόταν δεν είχε το θάρρος να εισέλθει). Πώς να τον συγκρίνουμε με τα φοβερά ξεφτέρια της εποχής; Εντούτοις αυτός ο σκιαγμένος νησιώτης βρήκε μέσα του λίθους για να χτίσει κάποιο θεμέλιο για το ανερμάτιστο νεοελληνικό αίσθημα. Κόμπο κόμπο, όλη του η χαμένη ζωή μεταβλήθηκε σε έναν ιδρυτικό ψίθυρο· από μόνος του, πεινώντας και διψώντας μέσα στη βαβυλωνιακή Αθήνα, συνέλαβε μια συνταγματική τάξη παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος.

Το αντίθετο παράδειγμα το βρίσκουμε στη ζωή του Αντρέ Μαλρώ. Συγγραφέας μεγάλου αναστήματος, λατρεμένος των γυναικών (από τις οποίες... ζούσε κιόλας), παράτολμος, οιηματίας που δεν δεχόταν μύγα στο σπαθί του, του έλαχε να ζήσει στα ώριμα μια πρωτοφανή μεταστροφή. Όταν γνώρισε τον στρατηγό ντε Γκώλ -αυτός, ο ανθρωπογνώστης- κυριολεκτικά υποτάχθηκε σαν γυναικούλα. Λένε ότι κάθε περηφάνια ασυνειδήτως γυρεύει ένα ξένο κύρος για να υποταχθεί. Και ο Μαλρώ υποτάχθηκε.

Ασφαλώς τα αντίθετα παραδείγματα δε λείπουν. Ο Σικελιανός για παράδειγμα, ο Ίων Δραγούμης, ο Ρένος Αποστολίδης. Πλην όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στα πνευματικά ζητήματα -όπως είναι τα έργα αλλά και η καθημερινή ζωή- η βαθύτητα ανήκει κατά κανόνα σε παγιδευμένους ψυχισμούς, όχι στην αναπεπταμένη σημαία κάθε αυτοσχέδιου τολμητία. Τα συμπλέγματα μοιάζουν με τις χορδές στο όργανο ή με τις τρύπες του ζουρνά. Όποιος είναι καθαρός αυλός, ίσιο καλάμι, μουσική δεν αποδίδει. Μόνο ό,τι κομπιάζει ευεργετείται.

Όσο για τη βιασύνη που δεν ανέχεται ατολμία και συγκρατημό, αυτή που επεβλήθη πλέον ως ιδεολογία τού «περνάμε καλά», του «δεν κωλώνουμε» και «δεν ψαρώνουμε», τού «είμαστε και οι πρώτοι», έχει κάθε λόγο να απολαμβάνει την υπεροχή της. Μετά από χρόνια, όταν ξαναβλέπουμε τον ασυμπλεγμάτιστο και τον επιτυχημενάκια, με κατάπληξη διαπιστώνουμε ότι στο πλάι του -αόρατες- κάθονται οι θεές της θλίψης και της μεταμέλειας. Τι απέγιναν τα λάβαρα και οι νίκες; Απλώς ήταν αέρας φρέσκος. Μάλιστα, αν του έχει μείνει δράμι μυαλό, αρχίζει να υποψιάζεται ότι την παρτίδα με τη ζωή κανείς δεν την κερδίζει. Το αναπόφευκτο σύμπλεγμα του χαμένου, πέρα από τις ψυχολογίες του ποδαριού, αν γίνει συνείδηση προικίζει τον ψυχισμό του με τις πτυχές που κάποτε περιφρονούσε.

Όταν ακούς επιτυχημενάκια να κρύβεσαι, όταν ακούς διστακτικό άνθρωπο να βγαίνεις.

_____

Το άρθρο δημοσιεύτηκε στην έντυπη LIFO, το 2007